

HONTI MÁRIA

„teli jázminnal, teli ólmos éggel”

GERGELY ÁGNES: EGY MAGÁNYOS MESTERHEZ

*Egyetlen jázmin-könnyűség a hold.
A templomtorony héja csupa szöglet.
Barlangba vágyó embrió-kobold,
a hold a torony oldalára görnyed,*

*a toronyívek lassan elfödik,
vad, ragadozó éjjeli növények,
körbefogják s az égbe földelik
azt, ami benne pillanatnyi lényeg.*

*És a torony a holdra menekül.
Szétfeszülnek az ívek, csúcsra futnak,
s a díszítmények gátlása mögül
akkordja szól a barokk mélabúnak –*

*zúgnak a fémes domborulatok,
teli jázminnal, teli ólmos éggel.
„A hold ma oly kerek” – valaki így dadog.
És minden tornyot a földbe pecsétel.*

A mesének külön világrendje van. Ha ezen zománcrepedés esik, az a valóság széthullását jelzi.

(De miért is szólok elsőként épp erről e vers olvastán? Hiszen sem címe, sem intonációja, sem képi világa nem indokolja ezt... Be kell vallanom, hogy az első olvasáskor figyelmem egyetlen szó táján hosszan elidőzött, mert itt, pontosan e helyt kezdte otthonosan érezni magát. A megrendültség és elveszettség titkolt elegyében, melyet csak gyerekkorunkból ismerünk. Amelyről nem szoktunk beszélni. Talán akkor a felnőtttség szűkölő előérzete volt ez, az első tapasztalat arról, hogy a rémület többé már nem tudhat bánatba menekülni. Életemben először jött velem szembe ez az elhomályosulatlan, ám eddig nevetlen gyermekkori emlék. Nevén nevezve, a vers harmadik sorában.)

A mese világát mindössze egyetlen stíluselem képviseli a szövegben, egyetlen metaforikus szó – a *kobold*. Ám nem egyszerűen, magában állva, hanem egy fanyar-bizarr szóösszetételben: *embrió-kobold*. E képben a gyermeki és a felnőtt optika mintegy összecsúszik – jelezve, hogy a mesére, a játékos fantáziára rátelepült a kemény, racionális tudás. A metafora egész szövegre ható feszültségét növeli sajátos jelzője, amely egy kifejtetlen mondatból szökött ide jelentésének terhével. E mögöttes mondat egyetlen szerkezetbe préselődött: „barlangba vágyó”. Ez az utalás sejteti, hogy valami megbolydult, a mesei rend szerint csintalan kedvű kis varázsló eleve kiűzetett a maga természetes világából: nem pajkos játéokra szökik, hanem barlang-menedékre vágyik. „Barlangba vágyó embrió-kobold”. E sűrű, ám kibontatlanul hagyott sorban rejtőzik a vers atommagja, általa robban be a szövegben a törvény helyébe a képtelen. A vers kezdetén szinte világos háttérben, „fiatalon”, karcsú illatok varázsában pillantottuk meg a holdat, vagy a holdfényben a tavaszi kertet: „Egyetlen jázmin-könnyűség a hold.” De a negyedik sorban az égi vándor képe már a görnyedő roskadás képzetét jeleníti meg. A vers égboltja képtelenül gyorsan, lágy és puha átmenetek nélkül sötétül el: erőszakos alkony települ a *hold* és a *torony* köré. Mintha az első holdnegyedet egyenesen a harmadik követné.

Az éjszakában a lenti, külső, durván reális világ csap össze a fenti, belső, rebbenő szürreálissal. A földi sötétségben a növényi jóságot, a „jázmin-könnyűség”-et „*vad, ragadozó éjjeli növények*” váltják fel. Az inverz közbevetés – mint grammatikai „rendbontás” és váratlan szókapcsolás – tömör, titokzatos nyelvi jelzése annak, hogy a világ elszakadt természetes törvényeitől. Már minden fordítva „viselkedik”: mert nem lehet egymástól független a benti és a kinti világ. Az első szakasz harmadik sorától kezdve antropomorf elemek szövődnek a stílusba, ezek a tárgyi-természeti világ állapotának és viselkedésének metaforái: *vágy, görnyedés, vad ragadozás*, később *a menekülés*. Innentől a vers nagyobb részt szürreális vízió, amelyben azonban egyre nyilvánvalóbb, hogy a *hold* és a *torony* „története” emlékeket, emberi sorsképeket idéz, egymástól elszakított, mégis egymásra utalt, egymáshoz menekülő sorsok képeit.

A fenyegetettség, az űzöttség és a szorongás fogja egységbe a mesei, a reális és a szürreális képi síkokat. A képtelenség fokozódik. A hold nemcsak elveszíti könnyű lebegését, hanem a maga égi létét a földi toronyra bízta: „a torony oldalára görnyed, / a toronyívek lassan elfödik / ...körbefogják s az *égbe földelik* / azt, ami benne pillanatnyi lényeg”. Az eltűnt, az elsötétült hold képe ez, az újholdé. Az „*égbe földel*” mint újabb dichotóm jelentéskapcsolás egyszerre sugallja a halál menedékének vágyát és képtelenségét, a „lényeg” „pillanatnyisága” viszont egy végsőbb igazság esélyét előlegezi. A szürreális látomás logikája nem válik el a valóságétól. A küszöbén vagyunk annak, hogy megsejtsük Gergely Ágnes költői képalkotásának és világlátásának összefüggését, mondhatnánk: *stílus és morál* sajátos kapcsolatát. Költészetében semmi sem irreális,

ami látomásos, és semmi sem öncélúan bizarr, ami metaforikus voltában illogikus. Ha a való világban az abszurd válik természetessé, akkor a szürreálisban az illogikus a logikus. Mert a torony különös „viselkedése” épp képtelenségével hiteles: a rá görnyedő holdat visszaadja az égnek, az eltűnt holdra menekül, szögletei íveltire válnak, az ívek nem összetartanak, hanem szétfeszülnek, teste nem ünnepélyességet zúgat, hanem mélabút. S végül magával menekíti a földi világ hangulatilag legtávolabbi két vetületét:

„*teli jázminnal, teli ólmos éggel*”.

„*Életem képe ez*”, sejlene föl az olvasóban – az idő mélye, a „barokk mélabú” miatt is talán –, a távoli allúzió, egy régi magányos mester, Berzsenyi jeles mondata. De huszadik századi költő így már nem beszélhet. Gergely Ágnes ezúttal még a tőle megszokottnál is jobban tartózkodik a közvetlen személyeségtől. Mégis: a két párhuzamos szerkezetű, de ellentétes hangoltságú metaforát bizvást tekintjük *egy élet diszkrét önképének*. S egyben szemérmes dedikációnak: a *jázmín* és az *ólmos ég* finom rejtőzködéssel idézi József Attila rokon verspillanatait a *Hazából* és az *Elégia*ból. Valóban: költőnk a „kemény lélek” és a „lány képzelet” lírai birtokának egyik örököse. Morális szellemi alkata számára a racionális és az irracionális, a tragikus és az ironikus egybeférése, a gyengéd és a bizarr egymásba való áttűnése, a józan tapasztalatra és a transzcendenciára való egyidejű nyitottság: életfeltétel. És persze az ítélőerőt folyton folyvást készenlétben tartó állapot. Ezt az összetettséget mutatja a most vizsgált vers második fele is.

A fordulatot egy kapcsolatos kötőszóval kezdett, ám zeneileg lezárt, magában álló mondat vezet be, amely szinte evidencia gyanánt kezeli a képtelenséget: „*És a torony a holdra menekül.*” Azt, hogy a versben ez után sűrűsödik a vallomásosság, finoman jelzi a stílus. Az első két szakaszban jellegzetesen vertikális irányú nagy képi mozgások történtek. Mostantól horizontálisan is tárgul, mélyül a kép, együttesen jellemzi a mozgást az emelkedés és a távolodás: megtörténik a versbeli tér teljes birtokba vétele. A szorongás ellenében a lendület szervezi itt a képeket: ívet húz bennük az igék dinamikája és az inverziók gondolati feszítése. Mozgás és látvány, tapintás, zene meg illatok, elvont és konkrét között oszcillál a fantázia.

„*Szétfeszülnek az ívek, csúcsra futnak,
s a díszítmények gátlása mögül
akkordja szól a barokk mélabúnak –*

*zúgnak a fémes domborulatok,
teli jázminnal, teli ólmos éggel.*”

A szinesztéziák szinte minden lehetséges változatának egymásba fonódása dús asszociációkkal tölti föl e sorokat. Ott feszül bennük a törekedés: túlemelkedni a pusztá szorongás világán.

A toronnyal talán maga a totálisan fenyegetett emberi kultúra emelkedik, és menekülne is minden szépségével. De a képzelet „jázmin-könnyűsége” nem vonható ki a világból, nem menekíthető magában sehová. Mikor az esztétikai és erkölcsi szépségre a világ silányabb, lenti fele agresszióval válaszol, a jobbik rész veszélyzónába kerül. A „magányos mester” ilyen a határhelyzetben da-dogja el legendás mondatát: „A hold ma oly kerek!”. Az emblematikus idézet – amellyel a vers új perspektívából láttatja a hold képét – valójában a szorongás racionalizálása felé tett lépés, morális gesztus. Gergely Ágnes egész költői életműve makacs következetességgel tanúskodik amellett, hogy csak a hitelesen megőrzött és mélyen feldolgozott hagyományban lehet egyetemes választ találnunk a határhelyzetek egzisztenciális kérdéseire. S hogy a választ csak a kultúra anyanyelvén lehet méltóképpen megfogalmazni. Most vizsgált versével azokat hívja szellemi szövetségbe, akik meg akarják érteni *a csoda és a valóság* érintkezésének keskeny sávjában őrködő *reménységet*. Azt a helyzetet, amelyben az ember a kétségbeesés végső határán még egyetlen reális elemből is képes újraépíteni magában, legbelül egy kerek világot: „Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom / mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon.../...de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek! / Ne menj tovább barátom, kiálts rám, s fölkelek.” A Radnóti-vers kontextusában a hold kerek-sége a tökéletességnek és a világosságnak egyedüli, maradék realitása. S épp ezáltal az irracionális remény fogódzója. Az egyetlen kimondható érv amellett, hogy a végsőkig keressünk a világban valamit, ami elvehetetlen birtokunk. Az „Erőltetett menet”-ből felidézett hold az élet nevében ellenálló, az épségét őrző lélek kifoszthatatlanságának szimbóluma lett Gergely Ágnes versében. Üzenet arról, hogy embernek maradni fontosabb, mint életben maradni.

Valóban? Akkor is, ha ismerjük a „magányos mester” sorsát? Akkor is, ha bizonyosságunk nem lehet többé a változékony hold s a képzelt ég, csak a földből kiásott *Bori notesz*? Érv lehet egy versben egy elpusztított költő exhumált mondata? Gergely Ágnes válasza abból értelmezhető, hogy verse nem a sorszerű történés példáját idézi a magányos mester alakjában, hanem a cselekvő szellemi erőt. A verset záró sor lefelé ható, szinte zuhanó mozgása idézhetné a tehetetlenség, a földre rogyás képzetét. De fel kell figyelniünk rá, hogy a záró sor – az egyetlen rejtett alanyú mondat a szövegben – erős cselekvő igével állít, mégpedig egészen nagyszabású tettet. S aki ezt végbeviszi, az együtt lehet a hold és a rá föltekintő, beléje kapaszkodó ember: „*És minden tornyot a földbe pecsétel.*” Ebben áll a megidézett tragédia, amely mégis csoda: a halálig végigvitt élet erkölcsi minősége múlhatatlanul nyomot hagyott.

Kissé el kell időznünk az utolsó sor szemantikai összetettségénél. Mert a csoda a versben természetesen mindig a szöveg nyelvében esik meg: a képekben, a zenében és a kompozícióban. Erkölcsi – s nem egyszerűen stílusbeli – bátorság jele ezúttal az ige és tárgya közötti rendkívüli jelentéstani távolság leküzdése. A versben fedezete van annak, hogy valaki *toronyokat pecsétel a földbe*: hiszen a torony előbb a holdra menekült, a hold viszont tökéletessége teljében fénylik a vers utolsó részében. A kerek hold fényfoltja mint kerek pecsét: hitelesítő jel. A pecsételő mozdulat a fölhatalmazottság méltóságtudatát idézi, s egyúttal a valamely ítélelhező erő képzelet is társul hozzá. A *hittel*, a *méltóság* és az *erő* konnotációs jelentésköre együtt kell ahhoz, hogy a vers csattanó zárlatában a pusztulás ellenében a maradandóság kerekedjen felül. Azonban e maradandósághoz – mert minden a *földbe*, s nem pusztán a *földre* pecsételődik – hozzákapcsolódik a halál *visszafordíthatatlanságának* tudata és az itt maradók *sebzettségének* érzése. És ez így hiteles.

A „minden torony” lenyomatában, negatívjában megtestesült, *szinte térszerű dimenzióban tapintható hiány* nemcsak e versnek, hanem Gergely Ágnes egész költészetének egyik vezérmotívuma. „Emléke napszínű falakban. / A falak hűlt helye a Napban.” – áll egy évtizedeken át érlelt késői verse élén. „Mert minden fal több falrakást takar, / mert minden fal kezdettől otthonos, / mert kastélyfalak hiányaival / préri, pusztá, sivatag, ugar / fel van szabadva...” – indul erős képekkel egyik legutóbbi műve, *A kastély előtt*. Azonban a költő szinte mindig *az építés gesztusával válaszol a hiányra*. Számos versében a metaforák forrása maga az építés mint emberi tevékenység, az építmény mint emberi mű. De ezt tanúsítja a versek belső ívén az arányérzék biztonsága is, s a finom részletekben a mesterségbeli műgond. Erről beszél a nyíltan vállalt kapcsolódás az irodalmi hagyományhoz. S talán emiatt érzékelhető Gergely Ágnes lírájában az erős vonzódás a tiszta szerkezetű zenei műformákhoz is. Némely kötetének, számos nagy versének jellemző sajátossága a fúgaszerű komponálási mód, az ellenpontosítás, a modulációk gazdagsága. Maga az életmű is szinte nagy fúga módjára épül, mert az egészet a *téma és a válasz tonális feszültsége* tartja egyben: *a hiánytudatra mindig felelő értékkeremtés*.

Leginkább talán ez kapcsolja Gergely Ágneszt a magyar irodalom nagy magányos költőinek sorába. Mester, magányos, és mégsem társtalan.

2000. márciusában